4-BO‘LIM.
RAQAMLI TARBIYA MUHITI

ZAMONAVIY YOSHLAR TARBIYASIDA AXBOROT-INFORMATSION MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Xudoyqulov Xol Jumayevich
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU “Pedagogika va umumiy psixologiya” kafedrasi professori, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya. Maqolada global axborot makonining yoshlar ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga ta’siri, internet muhitida yuzaga kelayotgan virtual tahdidlar va ularning oldini olish masalalari yoritilgan. Shuningdek, bolalar va yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilishda ota-onalar hamda pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish, axborot madaniyatini shakllantirish va internetdan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash va raqamli tahdidlarga qarshi samarali tarbiyaviy yondashuvlarni shakllantirish zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: global axborot makoni, internet, virtual tahdid, raqamli kompetentlik, axborot madaniyati, ma’naviy-axloqiy tarbiya, ma’naviy immunitet, yoshlar, bolalar xavfsizligi, ota-onalar, raqamli tahdid.

Аннотация. В статье освещается влияние глобального информационного пространства на духовно-нравственное воспитание молодежи, а также вопросы виртуальных угроз, возникающих в интернет-среде, и их предупреждения. Анализируется значение повышения цифровой компетентности родителей и педагогов в защите детей и молодежи от вредной информации, формирования информационной культуры и развития навыков рационального использования интернета. Обосновывается необходимость укрепления духовного иммунитета молодежи и формирования эффективных воспитательных подходов против цифровых угроз.

Ключевые слова: глобальное информационное пространство, интернет, виртуальная угроза, цифровая компетентность, информационная культура, духовно-нравственное воспитание, духовный иммунитет, молодежь, безопасность детей, родители,

цифровые угрозы.

Abstract. The article examines the impact of the global information space on the spiritual and moral education of young people, as well as virtual threats emerging in the Internet environment and ways to prevent them. It analyzes the importance of enhancing the digital competence of parents and teachers in protecting children and young people from harmful information, developing information culture, and promoting responsible and rational use of the Internet. The article emphasizes the need to strengthen the spiritual immunity of young people and develop effective educational approaches to counter digital threats.

Keywords: global information space, Internet, virtual threat, digital competence, information culture, spiritual and moral education, spiritual immunity, youth, child safety, parents, digital threats.

Mamlakatimizda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o‘z ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishi, mamlakatimiz yigit-qizlarini XXI asr talablariga to‘liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo‘yicha keng ko‘lamli, aniq yo‘naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. “Yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”, “Axborot-kutubxona faoliyati to‘g‘risida”, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunlarida yoshlar orasida odob-axloqni buzishga, shu jumladan, zo‘ravonlik, hayosizlik va shafqatsizlikni targ‘ib qilishga qaratilgan har qanday xatti-harakatlar, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda esa behayolik, shafqatsizlik va zo‘ravonlik haqida hikoya qiluvchi, inson qadr-qimmatini tahqirlovchi, bolalarga zararli ta’sir ko‘rsatuvchi va huquqbuzarliklar sodir etishlariga sabab bo‘luvchi adabiyotlarni tarqatish, filmlarni namoyish etishning taqiqlanishi belgilab qo‘yilgan. 2014-yildayoq “Bolalarni, ularning jismoniy va ma’naviy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun loyihasi qabul qilinganligi ham fikrimizning yaqqol isbotidir.

Global axborot makonida ishonchli qalqon sifatida faoliyat ko‘rsatayotgan “O‘zbekiston Respublikasi jamoat ta’lim axborot tarmog‘i — ZiyoNET”ga asos solinganligiga qariyb 20 yildan oshdi. O‘zbekiston Respublikasining yagona axborot makonini yaratish borasida ko‘plab sezilarli ishlar olib borildi.

“ZiyoNET” portalini rivojlantirish doirasida “Kutubxona” bo‘limida o‘tgan vaqt mobaynida o‘zbek, rus, qoraqalpoq, qozoq, tojik, ingliz va boshqa tillarda yozilgan iqtisodiyot, fan, madaniyat, san’at va jamiyat

hayotining turli sohalari bo‘yicha yoshlarga mo‘ljallangan 59 868 dan ortiq axborot resurslari jamlangan. Portal 2013-yildan boshlab ingliz tili o‘rganuvchilar uchun bepul repetitor sifatida xizmat qilib kelmoqda. Portalda “Picture Dictionary” materiallari joylashtirib kelinmoqda. Uyali aloqa vositalari uchun “E-darslik” mobil dasturi ishga tushirildi. U o‘quvchilarga mobil qurilmalar yordamida elektron darsliklardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Xavfsiz internet doirasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilgan bo‘lib, 2015-yildayoq o‘z hududidagi faol domenlar soni 19 mingdan ortiqni, umail.uz elektron pochta xizmatida ochilgan pochta qutilari soni 91,3 mingni tashkil etgan edi. Hozirgi kunda xalqaro axborot tarmoqlaridan foydalanish umumiy tezligi 12 000 mobilidan ziyodni tashkil etmoqda. 2014-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 18-noyabrdagi PQ-2069-son qarori bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasining 2014-yilgi Investitsiya dasturi”ga asosan, tegishli vazirliklar tomonidan 228,01 mln. AQSh dollari miqdoridagi 9 ta loyiha amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 7-apreldagi PF-4609-son Farmoni ijrosi yuzasidan O‘zbekiston Respublikasining “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi Qonuni loyihasi qabul qilingan.

Bugungi kunda dunyoda qadriyatlar almashinuvi, integratsiyalashuv, globallashuv, madaniyatlar aralashuvi, sintezlashuvi jarayoni kechayotgan bir paytda, ma’naviy qadriyatlarning, milliy tarbiyaning o‘rni masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Keyingi yillarda ko‘plab tadqiqotchilar izlanishlarida kishilar ongini programmalashtirish, axborot ekspansiyasi, madaniy gegemonlik, madaniy imperializm kabi iboralar tobora keng qo‘llanilmoqda. Unda yangi madaniy tamoyillarga, hukmron madaniy tamoyillarga ko‘r-ko‘rona ergashish, hukmron madaniy axloqqa bo‘ysunish maylini shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Achinarlisi shundaki, bunday sa’y-harakatlar nafaqat kattalar, birinchi galda yoshlar ongi va qalbini zabt etishga qaratilgan. Farzandlarimiz ma’naviy dunyosini egallash borasida barcha mavjud vositalar qo‘llanilmoqda, yangi texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Yoshlar ongu shuurini egallash qurollaridan biri global tarmoq hisoblanib, u boshqa vositalarga qaraganda yetakchilik qilmoqda. Yoshlarimiz tarbiyasiga bevosita va bilvosita tahdid solmoqda. Xavf-xatarning hosilasi raqamli tahdidning turli xil shakllari beozor ko‘rinishda hayotimizning ko‘p jabhalarida namoyon bo‘lmoqda.

Bugun axborot-kommunikatsion texnologiyalari hayotimizda mustahkam o‘ringa ega, kompyuter savodxonligi ko‘rsatkichi esa ko‘p hollarda insonning yuqori saviyasini belgilab beradigan omillardan biriga aylanib ulgurdi. Oilada, jamiyatda, fuqarolar oldida ota-onalarning

raqamli kompetentlik mas'uliyatini yanada kuchaytirish lozimligi zaruratga aylandi. Agar o'tgan asrning 90-yillari o'rtalarida yoshlarning eng sevimli mashg'ulotlari musiqa tinglash va teleko'rsatuvlar ko'rish bo'lgan bo'lsa, hozirgi paytda esa raqamli ma'lumotlar bilan muloqot qilish va ularni muhokama qilish ularning eng sevimli mashg'ulotiga aylangan. Global dunyodagi axborotlar yosh avlodning avvalgi qiziqishlarini hayotida siqib chiqarmoqda. Zamonamiz yoshlarining aksariyati o'z qiziqish va sevimli mashg'ulotlari haqida so'z yuritganda, sport, do'stlar bilan suhbatlashish, ma'naviy va madaniy hordiq chiqarish bilan bir qatorda virtual makonlarga sayr-sayohat qilishni birinchi o'rinda tilga oladi. Ularning bu virtual makondagi soni daqiqalar sayin oshib bormoqda, o'zlarining turli xil ehtiyojlarini shu makonlarda qondirmoqdalar. Axborotga bo'lgan chanqoqlik, ilmga bo'lgan intilish, sirlariga sirdosh do'stlarni, ya'ni o'zlarining raqamli dunyolarini yaratib bo'lishgan. Aksariyat hollarda bu holat biz, ota-onalarni, farzandlarimiz dars, uy vazifasini tayyorlayapti, zamonaviy tezkor bilimlarni o'z vaqtida olyapti, degan bir tomonlama fikrga kelishimizga sabab bo'lmoqda. Qaysidir jihatdan bu yaxshidir, ammo masalaning boshqa tomoni ham borki, unga chuqurroq nazar tashlash lozim bo'ladi. Alohida e'tibor talab etadigan jihat — global tarmoq orqali vujudga keladigan xavf-xatar tahdid (virtual tahdid) deb nomlanadi.

Hozirda maktab yoshdagi bolalar maktab yon-atrofidagi kafe yoki klublarga kirib, internetdan foydalanishi mumkin. Shu bois ular uyida ham internetga ulanish imkoni bo'lishini xohlashi tabiiy. Lekin mutaxassislarning fikricha, yoshi o'nga yetmagan bola odatda mustaqil ravishda internetdan foydalanish uchun zarur bo'lgan tanqidiy va tahliliy fikrlash hamda shu asosda ma'lumotlarni farqlash, ularni ajrata bilish, boshqacha aytganda, «filtrlash» qobiliyatiga ega emas.

Biz real hayotda yosh bolalarimizni asrab-avaylashni odat qilganmiz. Biroq ular virtual olamda ham turli xavf-xatarlarga uchrab qolishlari mumkinligi borasida hamma vaqt ham qayg'urmaymiz! Har bir havola yoki ijtimoiy tarmoqdagi akkauntlar ortida bolalarni turli xatarlar kutishi mumkin! Bular pornografiya, pedofiliya, diniy oqimlar yoki o'z joniga qasd qilishni o'rgatuvchi guruhlar va hokazolar bo'lishi mumkin.

Yosh bolalarni bunday xavf-xatarlardan ihotalash lozim. Buning uchun dastlab uyda kompyuterni risoladagidek qilib o'rnatish shart. So'nggi vaqtlarda yosh bolalari bir burchakda miq etmay o'tirishlari uchun ota-onalar tomonidan ularning qo'llariga iPad, noutbuk yoki smartfon kabi qimmatbaho o'yinchoqlarni tutqazish odat bo'lgan. Kompyuterni kattalar nazari doim tushadigan joyda o'rnatish lozim. Uni shunday joyga qo'yish kerakki, uzoqdan turib bo'lsada, bola inter-

netda nimalarni izlayotganini kattalar kuzata olsinlar.

Zamonaviy texnologiyalarning tez sur'atlarda o'sishiga qaramay, ba'zan odamlar ulardan oqilona foydalanish qanday kechishi kerakligini to'liq anglab yetmaydi. Kompyuter va internetgacha bo'lgan davrda o'sib-ulg'aygan ko'plab ota-onalar va muallimlarning katta qismi, agar bola internetdan foydalana boshlasa, buning, albatta, foydasidan zarari ko'proq, deb o'ylaydi. Bolani kompyuter yoki internetdan chalg'itish harakati zamirida aslida boshqa bir muammo, ya'ni kattalarning bu masalada nisbatan savodsiz (kompetentligi pastligi) ekani aniqlandi. Biroq agar ular o'zlari avval texnologiyalar savodsizligi masalasiga jiddiyroq yondashib, uni bartaraf etishsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Negaki, savodsizlik masalasidan qochish orqali bolani texnologiyalardan ajratib qo'yish to'g'ri emas.

Buning ustiga yana bir jihat e'tiborga loyiq: aynan kattalarning tutgan yo'lidan kelib chiqqan holda bolalarda kibernetik do'stiga nisbatan munosabat shakllanadi.

Bugungi kun olimlari qayg'urayotganidek, "Jahon axborot maydonida tobora kengayib borayotgan shunday bir sharoitda bolalarimizning ongini faqat o'rab-chirmab, uni o'qima, buni ko'rma, deb bir tomonlama tarbiya berish, ularning atrofini temir devor bilan o'rab olish, hech shubhasiz, zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad-muddaolarimizga ham to'g'ri kelmaydi. Nega deganda, biz yurtimizda ochiq va erkin demokratik jamiyat qurish vazifasini o'z oldimizga qat'iy maqsad qilib qo'yganmiz va bu yo'ldan hech qachon qaytmaymiz". Demak, insonning axborot sohasidagi xavfsizligini ta'minlash uchun fuqarolarning axborot madaniyatini yuksaltirish, ya'ni ularga axborotni saralash va undan ongli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Axborotni tanlash va undan unumli, to'g'ri foydalanish esa insonning ong darajasi bilan bog'liq. Bu masalada ota-onalar oldiga "Men farzandimga axborotni tanlay olishni o'rgata olamanmi? Undan qay maqsadda, qanday foydalaniladi, qachon, shu axborot to'g'rimi?" degan savollar bilan murojaat etish o'rinlidir. Aslida qanday yo'l tutish kerak?

Mashhur Google qidiruv tizimiga "Bolalar uchun saytlar" topshirig'ini bersak, 150 mingdan ortiq o'zbek tilida, 23 milliondan ortiq rus tilida, 1 milliardga yaqin ingliz tilida ilovalarni topadi. Ulardan keraklisidan qayerda, qanday foydalanish foydalanuvchi xohishiga qoladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, aksariyat ota-onalar farzandlarining internetda ishlashini xavfsiz deb bilishar ekan. Hozirgi yoshlarning yarmidan ko'pi internet va kompyuter texnologiyalarini ota-onalaridan yaxshiroq bilishi sir emas. Ularning 80 foizi mustaqil ravishda internetga ulanishini, ota-onalari kompyuterga himoya vositasi bo'lgan

«filtrlash» dasturini o‘rnatib qo‘ymaganliklari va farzandlari qanday saytlarga kirishini nazorat qilmasligini tan olishgan. Umuman olganda, ota-onalarning aksariyat qismi, aniqrog‘i, 90 foizga yaqini farzandlari internetdan faqat uy vazifasini tayyorlash uchun foydalanadi, degan fikrda. Ular asosan internet orqali musiqa tinglaydi, elektron manzilni tekshiradi, xullas, vaqtini chog‘ o‘tkazadi. Yoshlarning uchdan ikki qismi internetga yangi do‘stlar orttirish va kim bilandir suhbatlashish maqsadida ulanadi, ularning 15 foizi keyinchalik bu munosabatlarni real hayotda davom ettirar ekan.

Albatta, global tarmoqda bolalarning xavfsizligi uchun birinchi navbatda ota-onalar javob beradi. 92% ota-onalar bolalarning internetda ishlashi uchun aniq ko‘rsatmalar berganligini ta’kidlasa, 34% bolalar ota-onalari ular uchun hech qanday foydalanish uchun to‘siq yoki me’yorlar belgilamaganliklarini aytishgan. «EU Kids Online» loyihasining onlayn-resurslar doirasida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, zo‘ravonlik, hayosizlik va shafqatsizlikni targ‘ib qilishga qaratilgan axborotlarning mavjudligi «YouTube»da 32%ni, veb-saytlarda 29%ni, ijtimoiy tarmoqlarda 13%ni va o‘yinlarda 10%ni tashkil etgan. «YouTube»dagi videolavhalarning 30% shafqatsizlik, 27% pornografiya va 30%dan ortig‘i nomaqbul kontentlardan iborat ekanligi, ijtimoiy tarmoqlardagi xavfning 48%ni nojoiz harakatli va 30% nomaqbul kontentlardan, veb-saytlardagi axborotlarning 43% pornografiya, o‘yinlarda 39% zo‘ravonlik, shafqatsizlik bilan yoritilgan sahnalar mavjudligi aniqlangan.

Internet muammosi tobora chuqurlashib borayotgan bir paytda, ekstremistik xarakterdagi sekta va uyushmalar saytlarining foydalanishga ochiqligi, virtual firibgarlikka keng yo‘l qo‘yilganini ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Bolalarning qiziquvchan tabiati ularni yuqorida tilga olingan turdagi saytlarga yetaklashi, bu veb-saytlarda ularning ruhiy yoki jismoniy sog‘lig‘iga xavf soluvchi ma’lumotlarni ko‘rishiga olib kelishi tabiiy. Bank yoki kredit kartochkasidagi hisob raqamlarini bilgan bolakaylar onlayn savdolarda qatnashib, kichik o‘yinchoqdan tortib, eng so‘nggi rusumdagi avtomobil sotib olish huquqiga ham ega bo‘lmoqda. Bu esa ularni virtual firibgarlarning nishoniga aylantiradi.

Virtual olamda kechayotgan zo‘ravonlik, behayolik, o‘g‘rilik, buzuqlik ertaga real hayotga ko‘chmaydi, deb hech kim kafolat bera olmaydi. Internet-kafelarda, uydagi kompyuterlarda saytlarni «kovlayotgan» bolalarning ota-onalari o‘ylab, mulohaza yuritsalar, farzandlarining tarbiyasiga ozroq vaqt ajratsalar yaxshi bo‘lar edi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, buning uchun ota-onalarning o‘zlari kompyuter bo‘yicha

savodxonliklarini yanada oshirish foydadan xoli bo‘lmas edi. Bu farzandlariga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishga yordam beradi. Chunki yuqoridagi holatlardan nafaqat o‘zlari, balki butun bir jamiyat zarar ko‘radi.

Internetdan oqilona foydalanish, oqni qoradan ajrata olish va to‘g‘ri xulosalar chiqarish ko‘nikmasini shakllantirish g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada taqiqlash yo‘lidan borish kutilgan samara bermaydi. Chunki biror nimani taqiqlashdan avval unga muqobil boshqa yaxshi narsani taklif qilish maqsadga muvofiqdir. Biz o‘qituvchilar hamda ota-onalar farzandlarimizga berayotgan tarbiyada yuqoridagi fikr-mulohazalar nechog‘lik muhim ekanligini tushunib yetmog‘imiz lozim. Chunki mukammal tarbiya uchun zamonaviy bilimlarni bilish ham ota-onalar uchun muhim bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi global tarmoqning yoshlar ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga ta’sirini kamaytirish, oldini olish uchun ota-onalar oldida raqamli kompetentlik darajasini oshirish masalasini ko‘ndalang qo‘ymoqda. Jamiyatdagi barcha fuqarolar o‘zlarida raqamli tahdidga javob bera oladigan ma’naviy immunitetni shakllantirishlari davr talabidir. Bu esa zamonaviy yoshlar tarbiyasida axborot-informatsion madaniyatni shakllantirish uchun barcha nazorat va imkoniyatlar jamiyat talablariga mos bo‘lishini talab etadi. Shunday ekan, tarbiyaning bu holatiga barcha jamiyat a’zolari mas’uldirlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. «Turkiy Guliston yoxud axloq» [nashrga tayyorlovchi Xoliqov L.]. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.

2. Musurmonova O. O‘quvchilarning ma’naviy madaniyatini shakllantirish. – T.: Fan, 1993. – 28 b.

3. Jo‘rayeva S.N. Talaba shaxsiga kasbiy shakllanish ta’sirining psixologik jihatlari. Avtoreferat. Dis... ped. fan. nom. – T., 2010-y.